

СТЕФАН
ТАРАНУШЕНКО

ЗНИЩЕНІ
ШЕДЕВРИ
УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЕВ'ЯНОЇ
САКРАЛЬНОЇ
АРХІТЕКТУРИ

КНИГА З ДОПОВНЕНОЮ
РЕАЛЬНІСТЮ

ВИДАВЕЦЬ
ОЛЕКСАНДР
САВЧУК

ВИДАВЕЦЬ ОЛЕКСАНДР САВЧУК
ХАРКІВ • 2021

Таранушенко С. А.

Т 19 Знищені шедеври української дерев'яної сакральної архітектури. Книга з доповненою реальністю / Стефан Таранушенко ; передмова В. В. Вечерський ; упоряд. О. О. Савчук. — Харків : Видавець Олександр Савчук, 2021. — 224 с. ; 125 іл. — (Сер. «Слобожанський світ» ; вип. 18).

ISBN 978-617-7538-63-8

У книзі зібрано розвідки Стефана Таранушенка, присвячені п'ятьом знищеним шедеврам української дерев'яної сакральної архітектури: *Троїцькій церкві* 1710 року в селі Пакуль на Чернігівщині, *Покровській церкві* 1759 року в місті Зіньків на Полтавщині, *Вознесенській церкві* 1759–1761 років в містечку Березна на Чернігівщині, *Введенській церкві* 1761 року в селі Артемівка на Харківщині, *Миколайській церкві* 1760-х років в селі Нові Млини на Чернігівщині. У 1920–30-і рр. автор встиг їх обміряти та зафотографувати перед процесом тотального нищення пам'яток сакрального мистецтва совєцькою владою.

У виданні в кінці кожної розвідки розміщено qr-код, скануючи який, читач зможе ознайомитися із 3d-моделями знищених храмів і скласти вичерпне уявлення про шедеври української дерев'яної сакральної архітектури, які ми не зберегли.

УДК 726:27-523.42-035.3(477.5)

ISBN 978-966-2562-03-3 (серія)
ISBN 978-617-7538-63-8

© Таранушенко С. А.,
текст, світлини, креслення, 1967
© Вечерський В. В., передмова, 2021
© Чекаль О. Г., художнє оформлення, 2021
© Лукашук Р. М., 3D-моделювання, 2021
© AEstAR, програмування 3D-моделей, 2021
© Видавець Олександр Савчук, 2021

ЗМІСТ

Віктор Вечерський

ПЕРЕДМОВА 7

ТРОЇЦЬКА
ЦЕРКВА
1710 РОКУ

29

ПОКРОВСЬКА
ЦЕРКВА
1759 РОКУ

75

ВОЗНЕСЕНСЬКА
ЦЕРКВА
1759 РОКУ

101

ВВЕДЕНСЬКА
ЦЕРКВА
1761 РОКУ

163

МИКОЛАЇВСЬКА
ЦЕРКВА
1760-Х РОКІВ

191

ПЕРЕЛІК
ІЛЮСТРАЦІЙ
220

ПЕРЕДМОВА

Далеко не кожен народ у світі та в Європі може похвалитися тим, що йому вдалося створити (хай навіть колись, у далекому минулому) свій власний, ні в кого не позичений і ні на чий не схожий архітектурний стиль, виплекати власну архітектурну традицію. Всесвітня історія архітектури чітко показує: античні греки свої архітектурні форми запозичували у стародавніх єгиптян, римляни — у греків, а у римлян — усі народи Європи, Західної Азії та Північної Африки. Ми теж не лежали осторонь цих процесів: наша архітектура Княжої доби також заснована на римській спадщині, отриманій через Візантію. Проте пізніше українці спромоглися на багато більше, створивши щось нове й небачене: наша архітектура доби козаччини і Гетьманщини (XVII–XVIII століть) є цілком оригінальним, неповторним і саме українським внеском до скарбниці світової архітектури. Вона не схожа на архітектуру нікого з наших сусідів, нізвідки не принесена, бо виникла й розвинулася на українських теренах. Саме тому пам'ятки нашої національної архітектури XVII–XVIII століть так завзято нищив російсько-комуністичний окупаційний режим протягом XX сторіччя: йому треба було не просто виморити українців голодоморами 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 років, а ще й знищити національну ідентичність і стерти історичну пам'ять нашої спільноти.

Цьому протистояв Стефан Андрійович Таранушенко — автор книжки, яку Ви тримаєте в руках. Він один із тих свідомих українців, хто поклав усе своє життя на виконання надскладної та небезпечної місії і зумів залишитися живим, передавши неоціненні знання наступним поколінням. Як провідна постать в українському мистецтвознавстві XX сторіччя він ще замолоду, отримавши добрий вишкіл класичного університету, звернув свою дослідницьку увагу на пам'ятки національної церковної архітектури. Тоді більшість його колег, як на наших теренах, так і в Європі, воліли вивчати античну класику чи європейський ренесанс, зрідка — готику чи візантію. Таранушенкове захоплення будівничим мистецтвом свого краю — це велика удача для української архітектури. В іншому разі це визначне явище світової культури виявилось б знищеним тоталітарним режимом протягом 1920-х — 1940-х рр. майже безслідно, тобто без наукової фіксації. І тоді українцям важче було б доводити світу свою національно-культурну і творчу повносправність окремої культурної нації.

«Страшне і щасливе життя»¹⁾ Стефана Андрійовича Таранушенка розпочалося 9 (21 за новим стилем) грудня 1889 року в парафії Миколаївської церкви повітового міста Лебедина Харківської губернії (тепер Сумської області) на Слобожанщині, де його предки були корінними мешканцями. Тут він навчався в народному училищі, потім — у міському й завершив середню освіту екстерном в Охтирській класичній

¹⁾ За висловом історика Сергія Білоконя — див.: *Таранушенко С. А.* Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр. : монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, довідкові матеріали / упоряд. О. О. Савчук, М. М. Красиков, С. І. Білокінь ; передм. С. І. Білоконя ; підготовка тексту та прим. О. О. Савчука, М. М. Красикова ; авт. післямови та наук. ред. М. М. Красиков. — Харків : Видавець Савчук О. О., 2011. — С. 16.

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

По указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА,

вслѣдствіе отношеній Лебединскаго Монашескаго
Распорядительнаго Старосты отъ 24-го числа 1910 г. № 9.

Харьковская Духовная Консисторія надлежащею подписью и приложеніемъ казенной печати свидѣтельствуетъ, что въ метрической книгѣ Николаевской

церкви города Лебедина

за тысяча восемьсотъ восемьдесятъ девятый годъ

въ первой части о рожденныхъ, подъ № 26,

записанъ слѣдующій актъ: Декабря 1910-го года

рожденъ и того-же числа крещенъ Сте-

фанъ; родителями его: Города Ле-

бедина монашескаго Андрей Пет-

ровъ Таранушенко и законная

его жена Анастасія Василье-

ва дочь, оба православные. Креще-

ство крещенія совершено священ-

никомъ Василиемъ Меньшикомъ съ при-

томъ Гербоваго събожа утrocенъ.

Юль 7 дня 1910 года.

№ 16934

Членъ Консисторіи,

Кравц. А. Бобановъ

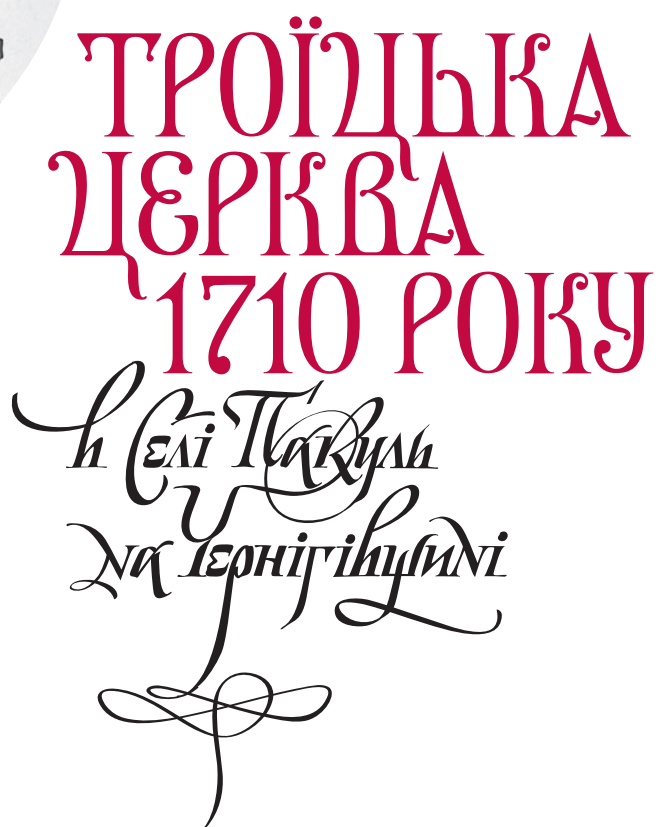
Секретарь

Алимовъ

Столоначальникъ

В. Г. Гринько

Свидѣцтво Харківської
духовної консисторії
про народження
С. А. Таранушенка.
Видане 3 липня 1910 р.

Η ΣΕΛΙ ΠΑΡΟΥΣΑ
 ΝΑ ΥΕΡΝΙΣΙΝΙ

*Іл. 1.1. Пакуль,
Троїцька ц. 1710 р.
Зовнішній вигляд
з північного сходу.
Світлина 1928 р.*

Рперше про Троїцьку церкву в Пакулі згадує Ф. Гумилевський. Він пише: «Храм весьма замечателен и по древности своей, и по своему виду. Он очень высок и обширен, был с оболонью или опасанью... ныне уже нет этой оболоньи. Изумительна при высоте храма плотничная постройка его, особенно венцов в трех [? — С. Т.] куполах». (Черниговск[ие] епархиальн[ые] известия. 1863 р., жовтень. С. 659). В книзі П. Юрченка «Дерев'яне зодчество України» (Київ. 1949) репродуковано 2 моїх фото церкви в Пакулі. На рис. 33 (с. 45) подано зображення зовнішнього вигляду, а на рис. 47 (с. 62) — фото інтер'єру, але не зазначено, що це фото Пакульської церкви. Під рис. 22 (с. 34) стоїть невірний підпис, ніби це — вигляд церкви в Пакулі; в дійсності це інтер'єр церкви в Хорошому Озері.

Пакуль, як село, згадується уже в «Скарбниці» Іоанікія Галятовського, надрукованій в Новгород-Сіверському в 1676 р. Він писав: «1611 року Горноста́й, регімен-тарь полского войска в Пакулѣ селѣ з полским войском застаючи, фортеlem в на-крытых возах мѣсто рыбы вночи до Чернѣгова полское войско впровадил... Чернѣгов од Горностая спален был и през многие лѣта пустой оставал»¹⁾.

Церква стоїть на просторому цвинтарі посеред села. На схід від цвинтаря — великий город. Раніш тут містився лаврський «дворець», обнесений огорожею. Дворець був не тільки огорожений, але і озброєний, мав «издавна многих годов при здѣшнем монастырском пакулском дворцѣ пушку спижовую»²⁾.

Цвинтар розмістився на краю плато, що на північ круто спускається до річки Пакулі. За річкою берег повільно підіймається. Він також заселений. Весь Пакуль — одна довга вулиця, від якої відходять вузьенькі покручені провулочки до річки та в'їзні тупики до осель. Навколо старої частини села хати розкидано по хуторах. Плеці, звичайно, великі, довгі: тут і город, і сад, і осеть, і частка поля.

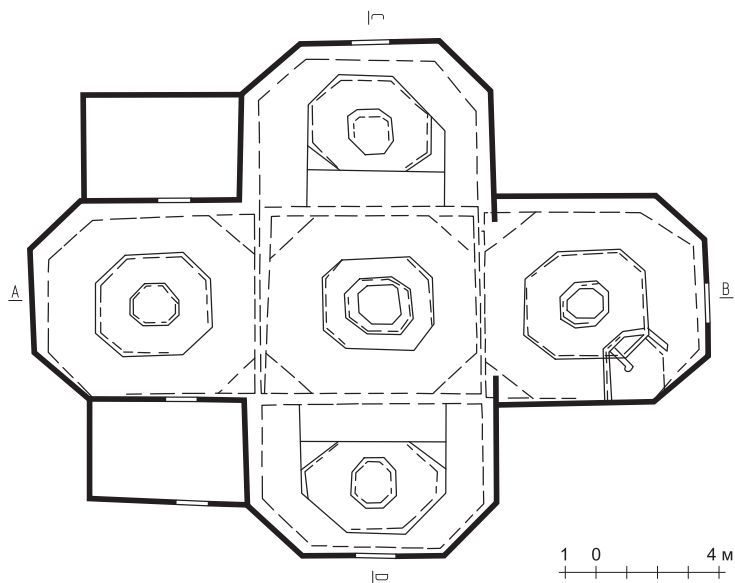
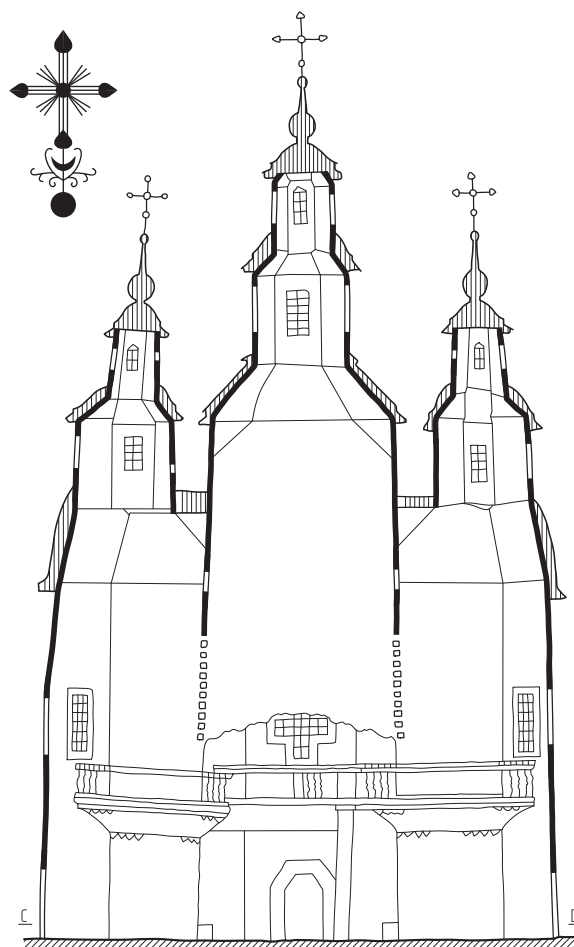
Пакуль — село з характерною поліською забудовою. Хати порозкидано по селу без певного плану, але завжди стоять вони у дворі. Майже всі хати мають прохідні сіни в трикамерній будові; в окремих випадках хата складається не з трьох, а з двох камер: одна половина — хата, друга — сіни. Звичайно хати збудовані з брусів, деякі — з товстих кругляків, а вкриті — соломною на чотири схили. Зруби шпаровані глиною, білені тільки всередині. Основа печі в хаті рублена, а сама піч глиняна, бита. Клуни — рублені, в плані мають форму видовженого восьмигранника. Вітряки — рублені, восьмигранні в плані³⁾, дуже подібні до рубленої клітки сходів на хори в Пакульській церкві.

Це — найстаріша пам'ятка дерев'яного будівництва, яку нам довелося дослідити. Збудовано Троїцьку церкву в Пакулі з соснових брусів товщиною в 18 см (товщина брусів однакова від низу до гори) і шириною 25–22 см. Вона належить до того типу

¹⁾ [І. Галятовський. Скарбница потребная, или Чудеса пресвятой богородицы". Новгород-Северский, 1676].

²⁾ КІА. — Ф. Лаври. Відділ маєтностей. № 35.

³⁾ Про пакульські вітряки див. в моїй статті «Вітряки» (журнал «Народна творчість та етнографія». Київ. 1958. № 1. [С. 80–99]).

<i>Лл. 1.10</i>	<i>Лл. 1.11</i>
<i>Лл. 1.12</i>	

*Лл. 1.10. Пакуль, Троїцька ц. 1710 р.
Поздовжній розріз*

*Лл. 1.11. Пакуль, Троїцька ц. 1710
р. Поперечний розріз*

*Лл. 1.12. Пакуль, Троїцька ц. 1710 р.
План*

ВОЗНЕСЕНСКА
ЦЕРКВА
1759-1761 РОКІВ

в містечку Терезька
на Чернігівщині

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

На першій сторінці обкладинки:

На першій сторінці обкладинки використано рендер 3d-моделі Вознесенської церкви 1759–1761 рр. в Березні на Чернігівщині.

Автор 3d-моделі Руслан Лукашук.

На четвертій сторінці обкладинки:

С. А. Таранушенко на тлі зрубу хати. Світлина кін. 1960-х рр. *Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара», КН №19911/1.*

На форзаці та нахзаці:

Пакуль, Троїцька ц. 1710 р. Интер'єр, верхи південного рукава (ліворуч), центрального зрубу (посередині) та північного рукава. Світлина С. А. Таранушенка¹.

1928 р. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ). Ф. 278, од. зб. 651, арк. 812а.*

С. 6:

Пакуль, Троїцька ц. 1710 р. Интер'єр, верхи центрального зрубу (праворуч посередині), західного (вгорі) та північного (внизу) рукавів. Світлина 1928 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 651, арк. 813.*

ПЕРЕДМОВА

С. 8.

Свідоцтво Харківської духовної консисторії про народження С. А. Таранушенка. Видане 3 липня 1910 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 1570, арк. 1.*

С. 11.

Миколаївська церква в Лебедині 1783 року. Світлина С. А. Таранушенка. 1913 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 612, арк. 53.*

С. 13.

Фотопортрет С. А. Таранушенка. Світлина 1911 р. *Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара», КН №19908.*

С. 17.

Під час обмірів Вознесенської церкви у мч. Березна на Чернігівщині. Зліва направо: вгорі — С. А. Таранушенко, Д. Г. Чукин, унизу — Ф. Ковальчук, П. М. Жолтовський. Світлина 1928 р. *Відділ рідкісних*

видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. Р-194, А. ф. П. М. Жолтовського. Дод. — фото.

С. 19.

Під час експедиції. С. А. Таранушенко (сидить в центрі), Ф. Ковальчук (унизу), Д. Г. Чукин (стоїть), П. М. Жолтовський (ліворуч), праворуч — В. С. Соляник. Новомосковськ на Січеславщині. Світлина 1928 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 1636, арк. 5.*

С. 20–21.

Під час експедиції до с. Пакуль на Чернігівщині. Зліва направо: С. А. Таранушенко, Ф. Ковальчук, Д. Г. Чукин, П. М. Жолтовський. Світлина 1928 р.

ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 1636, арк. 4.

С. 25.

С. А. Таранушенко. Астрахань. Світлина 1951 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 1642, арк. 7.*

ТРОЇЦЬКА ЦЕРКВА 1710 РОКУ В СЕЛІ ПАКУЛЬ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

1.1. Зовнішній вигляд з північного сходу. Світлина 1928 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 651, арк. 786.*

1.2. Зовнішній вигляд з півдня. Світлина 1928 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 651, арк. 787.*

1.3. Зовнішній вигляд з північного заходу. Світлина 1928 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 651, арк. 788.*

1.4. Одвірок західних дверей. Світлина 1928 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 651, арк. 792.*

1.5. Деталь одвірка західних дверей. Світлина 1928 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 651, арк. 792.*

1.6. Оковка західних дверей. Світлина 1928 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 651, арк. 793.*

1.7. Двері північної паламарки. Світлина 1928 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 651, арк. 793.*

1.8. Одвірок південних дверей. Світлина 1928 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 651, арк. 794.*

1.9. Деталь одвірка південних дверей. Світлина 1928 р. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 651, арк. 794.*

1.10–1.12. Поздовжній розріз, поперечний розріз та план. *ІР НБУВ. Ф. 278, од. зб. 23, тека «Ілюстрації».*

¹ Відсутність вказівки на авторство світлини означає, що її автором є С. А. Таранушенко.